

ՀԱՅԵՐՆ Ի ՀԱՊԵՇԽԱՑԱՆ

«Անահիտ» ամ ընթերցողները «Անահիտ» ամ 1902 մարտի թիւին մէջ կարդացին այս խառագրով մէկ յօդուածս , որ բաւական յու զում յառաջ բերաւ այստեղի հայ պատմականութեան մէջ : Շատեր իրաւացի գտան դիտողութիւններու , ճշգելով միայն մանրամասնութիւն մը , որուն մէջ սխալած ըլլալս ես աէ կ'ընդունիմ , բայց յայտնած ընդհանուր զաղափար ընդունեցան , եւ նկատեցին որ նոյն իսկ պէտք եղածին չափը չէի ըսած : Միայն պ . Արաբեանը գտնուեցաւ որ հիմնապէս փորձեց հերքել իմ յայտնած զաղափար ։ Անահիտաին զրկուած յօդուածով մը Բայց ինձի համար շատ զիւրին պիտի ըլլայ ապացուցանել թէ պ . Արաբեանի դիտողութիւնները կողմեակալ են , հակասական եւ անարամարան , եւ ատի առիթ մը եւս պիտի բլլայ այս կարեւոր հարցը աւելի որոշ երեւան հանելու :

Հայաստանի խորը գտնուող զիւղացին անզամ զիտէ թէ Հապէշները իրենց կրօնամօտ ազգ կը համարին Հայերը , եւ զեռ հեռու չէ այն ժամանակը երբ Հապէշները Երուսաղէմ ուխտի երթալով Հայոց վանքը կ'իջեւանէին՝ զանոնք միայն համակրօն ընդունելով : Բաւական տարի առաջ : Երբե Հապէշները երկու Անզլիացի զերի բռնեցին եւ բանտարկեցին , Անզլիացիք՝ ծայրայնք միջոցներու շղթամած՝ Երուսաղէն երկու հայ եպիսկոպոս զրկեցին պատուիրակ ի Հապէշիատան : Այս ընտրութիւնը անզամ մը եւս կ'ապացուցանէ թէ Անզլիացիք իսկ զգացած էին թէ Հապէշներու աչքին Հայերը զերազանցութիւն մ'ունէին Խպտիններու եւ Յոյններու վրայ : — ինչ որ տարիներէ ի վեր Հապէշիատան զանուող պ . Արաբեանը չէ կրցեր ի հանալ : Գալով հանզուցեալ Յովհաննէս թագաւորի հայասիրութեան ու բանակցութիւններուն , ատի այնքան անուրանալի իրողութիւն է : որ պ . Արաբեան ինքն իսկ զայդ չէ հերքած :

Պ . Արաբեան ջանացերէ , յօդուածին իմաստը իսկապաթիւրելով , այնպէս մը ցոյց ապա որպէս թէ ես Հապէշներու մէջ կրօնական փոփոխութեանց ձգտում ահսած ըլլամ , ինչ որ կը հերքէ՝ Հապէշներու մոլեռանդութեան վրայ ծանրանալով : Շատ ճիշդ է թէ Հապէշները կրօնասէր ու նոյն իսկ մոլեռանդ ազգ

են : Բայց քիչ մը անդին , պ . Արաբեան չէ վարանած այդ միեւնոյն Հապէշները ազատամիտ , կրօնական խարութիւն չգնող , բոլոր սպիտակամորթները հաւասար սեպող ցոյց տալու , կ'երեւայ թէ մոոցեր է յիշելու թէ մինչեւ այսօր Հրէնները — որոնք քրիստոնեաններութեանը չափ «սպիտակ» են կարծեմ — չեն կրցած մուտք գտնել Եթովպիա , ինչ որ անհերքելի ապացույց է Հապէշներու մոլեռանդութեանը . նոյնպէս անհերքելի է որ քրիստոնեայ ազգերն ալ Հապէշներու կողմէն ումանք աւելի ուժանք պակաս են սիրուած , եւ ատոնց մէջ առաջին տեղը կը բռնէր (եւ ամենէն նուազ օգոտուողը եղած է զժբաղդաբար) Հայը . այս կէտը պ . Արաբեանն անտարբեր կը թողու , բայց իմ սրտին վիշա կը պատճառէ : Հրէնները Եթովպիոյ շրջակայ քաղաքները , Ասէն , Մասսավա , Ռիպութի , հաստատուելով , իրենց օտարազգի գործակատարներով միայն առեւտուրնին կ'ընեն Եթովպիոյ մէջ , եւ Հայերու չափ հին ալ շրլլալով իրենց առեւտրական սահմանները միլիոններու մէջ տարածած են , մինչես Հայերը իրբեւ բարեկամ ու կրօնակից ազգ սկիզբէն ի վեր արքայական պալատի ներսն ու զուրսը կ'ընդունուէին . ինչպէս Պ . Արաբեանը ինքն ալ կը խոստովանի՝ մի քանիններն միայն նկատելով , եւ շարունակ ալ արքայական շնորհներու կ'արժանանային . ինչ ըրին մինչեւ այսօր , իրենց ցեղին , իրենց ազգակից անհատներուն ու իրենց անձին օգոտ թերելու համար Ռւրիշ բան շրբին բայց եթէ զիրար կործանել . իրենց ազգեցութիւնը նորեկ հա՛յ անհատներու վրայ գործածելով զանոնք կամ շարաչար շահագործեցին եւ կա՛մ հալածանքներով յուսահատեցուցին . թողունք զեռ այն անբացատրելի կէտերը , որոնք հետզնետէ կը լուսաւորուին :

Շատ աճապարեր է պ . Քննադատը ինձի Յոյն մը ցուցնելու , որ արգէն հարուստ մտեր է այս երկիրը , բայց աշխերէն վրիպեր են ա՛յնքան բոպիկ մանողները , որոնք այսօր միլիոնատէրներ կը կոչուին . ատոնց ամէնն անտեսելով , Հայոցմէ երկու հատ առաջնակարգ վաճառական (!) կը նշանակէ . որոնց զոյւթիւնը զեռ մեզի համար անծանօթ կը մնայ զժբաղդաբար :

Այստեղուայ վաճառականներլ միլիոններով կը գործեն . Հայոց 22 առաջին եւ երկրորդ

կարդի վաճառականներու (արհեստաւորներն
ալ մէկտեղ առնելով) ամբողջին կարողու-
թիւնը հազիւ, մէկ միլիոն ֆրանքի կը հասնի,
չնույնի կատկածիք ալ որ այդ թիւնին կարե-
նայ համարի ո՞ւ բանդուն եղեր ուրիշն այդ
ուրացին կարգի վաճառականներուն դամարտը
որ պը Արաբետնէն զատ ոչ ոք կրցեր է զիա-
նալու թագի մը ամիս առաջ ֆրանսերին ։ Ճի-
պութի « թերթը Ախմ-Ալիակար բանութ-
պահներուն վրայ տեսութիւն մը քննէով Հա-
յերէն ալ երկու հատ առաջին կարգի քօմ-
մէրատն ։ Դրեր էր առաջի է արդէօք որ մէր
քննադատը մղեր է վաճառականութիւնն ու
մանրավաճառութիւնը իրարու հետ շփոթե-
լու։

Այս կամրջ վաճառատունն ամը որ առաջինը
ըլլալու կոչուած էր, երբ քայլայումը վրայ
եկաւ իր հիմնագրիներու ձեռօք, եւ որուն
տեղը բանկցին Ֆրանսացիներու Այդ տօւնը
և Ազգիթէ Քօմերսիալ էթիւնիքն ։ Տը,
որուն անդամներուն երկուքը միայն այսօր
դործի վրայ ըլլալով, մէկ ամբողջ տարթաւայ
մէջ անոր մէկ ամսուայ չահը չեն կրնար
իրականացնել, տօրիւմաններու վրայ հիմ-
նուած է որ կըսեմ ասիկաւ Եւ ընկերու-
թիւններ դործելուն ։ ու « առանձին դործելուն ։
մէջ ալ ես մեծ տարրերութիւն կը տեսնեմ
արգէն, — ինչ որ պ. Արարեան չէ կրցեր
համարաւալ։

Պ. Արարեան չէ կրցեր զարծեալ համարաւա-
լի ինչու համար առեւտուրի մէջ եմ միայն
որոներ Հայերու կատարած գերը Ուրիմ թող
ներուի ինծի մէկ մըն ալ կրկնել (եւ այս
անդամ որոշ կերպով որ պ. Արարեան կարենայ
համարաւալ) թէ առեւտուրն որ առար երկիր-
ներու մէջ աղջային հարստութիւնը եւ զօ-
րութիւնը կը կազմէ, եւ որ պէտք է հետեւա-
րուր իմ յօդուածիս գլխաւոր նութն ըլլար.
Հոգակ ործութիւնն ու պարտիզանութիւնը
զնանատանքի արժանի են և հայրենի երկրին
մէջ ։ իսկ օտար միթնոլորտի տակ՝ հայրենաց
զարակները զողուալին անցին մեծ շան մը չեն
թօվուր ազգին, այդ կէտը սմէր բմբանած ըլ-
լար պ. Արարեան, մնզի աւելորդ խրամը պիտի
չամար թէ և Մեր պաղպայ շորիք պէտք է էինի
միշտ մեր հայրենիքը վերադաշտուի ։ Առաջ
արականն է որ օտար երկրի մէջ օսար կը
մասը, եւ յոյսը կը ինի միշտ հայրենիք վե-
րադաշտալ, ոչ թէ հազարութիւն ։ Աղէկ որ

մէր քննադատին նկատողութեանը արժանա-
ցեր է թէ Բոլոր Եւրոպականները հռո առեւ-
տութով կը զբաղին, բայց առ անդամի չէ կրցեր
զինքը լուսարաննել որ իմ յօդուածիս ուղղու-
թենէն ա՛ չզարմանաբար։

Իրենց սեպական աշխատանքով արիարար
ապրուստնին հայթայթող արհեստաւորներուն
յարգանք մատուցանելէ անդին չեմ կրնար
անցնիլ եւ չեմ կրնար պ. Արարեանին պէս
չափազանցութեանց մէջ իյնալ, եւ զերծակ
մը, ասէկ մէկ երկու տարի առաջ (վարձքով
բնականաբար) քանի մը Հապէշունիներու կար
կարել սորվեցուցած Ալլալուն համար, անոր
առունը և ասեղնազ ործութեանց ցպբոց ա-
նուաննելով « կեղարուեստից համայսարան սի
կարգը հանել : Զմոռնանք արդէն որ անկէ
առաջ ալ կար կարելը անձանօթ է էր Հապէ-
շունիներուն : Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, այդ
բոլոր ծառայութիւնները, մոմ ճերմղցնեն
ու կաշկործութիւնն ա՛ մէկտեղ հաշու-
ելով — իրենց աննշանութեամբը ոչ Հա-
պէշուստանը բարեկարգելու բնոյթը, ոչ ազգին
նիւթական ու քաղաքական կեանքին հետ
կայ ունին։

Ես չեմ կրնար պ. Արարեանի հետ խանդա-
վառուիլ այս տեսակ և յառաջդիմութիւննե-
րու համար, քանզի ես իրեն չափ պշտիկ
աչքով չեմ ուղեր նայիլ ազգիո վրայ . ես մեծ
կը տեսնամ պզս եւ բարձր, ու իրական
մեծութիւն կը պահանջեմ անկէ, խարուսիկ
զպրոցներն ու շինծու վաճառականները չեն
կրնար զիս խանդավառել, անոնցմով չեմ
պարծենար, եւ զանոնք չեմ փաստարանը
չեմ կրնար նաեւ թաշկինակս բանայ ջոջերու
պահանութիւններուն վրայ : Պէտք է դիտ-
անութ մեր իրական թերութիւնները, եւ
որպազի ենք զանոնք :

ՀԵԹՈՒՄ

Դա բնակ ու պահպակ ու պահպակ դաստիարակ
ու դա անդամ ըսուց ու կնա ուղմաման վիճակը
ու ես ուղցակ է նո մացմանաստ մանաւու
ու մանաւու ու մանաւ և զանոնք ։ Համա-
ամանար ուղար — զամբան ուղար բամեա-
ձ նամար յա ջն յն պահպակակ վիճակը
յա լին պահպակ յն վայր մէջ զամբան ուու
ու անաւու մանաւու մանաւու ։ Համա-
ամանար ուղար յա ջն յն պահպակակ վիճակը
յա լին պահպակ յն վայր մէջ զամբան ուու
ու անաւու մանաւու մանաւու ։ Համա-